

БАГАТОРІВНЕВА СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО РИЗИКУ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ НА БАЗІ НЕЧІТКОЇ ЛОГІКИ

ІІІІ

Комп'ютеризованість банківської діяльності є показником світового рівня новітніх інформаційних технологій. Необхідність оперативного реагування на кредитно-фінансові обставини викликали значні зміни в банківській сфері. Банки України, повіривши в ідеї банківської інформатизації, очолили дослідницькі роботи по автоматизації банківської справи, використовуючи потенціал наукових закладів, що мали досвід розробки та впровадження формалізованих комп'ютеризованих систем. Однак поряд з цими позитивними змінами в банківській сфері України слабо розвинуто математичне й програмне забезпечення щодо прийняття банківських рішень з важливіших операцій, а саме: з кредитування, інвестування, лізинга, факторинга і т.д. [1] Досвід зарубіжних банків показує, що впровадження комп'ютеризованих математичних методів оцінювання фінансового ризику (сукупність кредитного та процентного ризиків) дає можливість звести ризикованість банківських операцій до мінімуму [2-4]. А це, в свою чергу, забезпечує стійкий прибуток банкам. Досягнутий високий рівень комп'ютерного обслуговування банківського виробництва, який сформувався в державах з розвиненою банківською справою, пов'язан з великою увагою до цієї проблеми з боку банків-замовників протягом всього процесу розвитку комп'ютерної науки, техніки і технологій. Фахівці провідних банків добре розуміють, що досягнення у цій галузі дають значне підвищення обігу капітала, стабільність прибутку, тому вони всіляко стимулюють науково-дослідні роботи в цій галузі. Вітчизняні банки мають відповідну методику оцінювання кредитоспроможності позичальника [5]. Однак відсутність математичних моделей, які дозволяють враховувати поряд з кількісними чинниками й якісні, не дає можливості чисельно оцінити рейтинг компаній-позичальників, їх справжній стан кредитоспроможності та розробити відповідну стратегію поведінки банку з позичальником, що призводить до суттєвих позапланових витрат банку, штрафних санкцій з боку Національного банку України у випадку несплати позичальником основної суми кредиту або процентів по ньому. Якість кредитного портфеля на 01.01.1997 р. складається з 5% прострочених кредитів, 17% пролонгованих кредитів та 78% інших кредитних вкладень [6]. Банки постійно працюють над забезпеченням своєчасності проведення платежів клієнтів. Проте окремі КБ допустили торік 1473 порушення нормативів обігу платіжних документів, підриваючи довіру до банківської системи в цілому. Вони сплатили пеню на загальну суму 1939 тис. грн. і до Державного бюджету - 971 тис. грн [7]. Фінансовий ризик властивий взагалі більшості кредитних угод банку, але

можливість передбачити широкий спектр чинників, які впливають на клієнта, дає змогу зменшити його значення до мінімального рівня. Вирішити вищевказані проблеми дозволяє **багаторівнева система оцінки фінансового ризику комерційних банків на базі нечіткої логіки**, яка за допомогою фінансової звітності, банківських та міжбанківських архівів визначає з використанням економіко-математичних моделей імідж потенційного позичальника, його кредитне котирування й оцінює можливість надання йому кредиту. Опису такої системи і присвячена дана стаття. Розглянемо більш детально структурну схему такої системи (Рис.1). На **першому рівні** перевіряються: **кількісні** ($x_1...x_8$) та **якісні характеристики** позичальника, які визначають **репутацію** позичальника ($x_{13}...x_{17}$). В результаті аналізу відповідної інформації є можливість отримати сукупну оцінку **іміджу позичальника**, який згідно з теорією банківського менеджменту являє собою узагальнену оцінку критеріїв першого рівня:

$$Y = f_y(x_1, \dots, x_8, x_{13}, \dots, x_{17}) \quad (1).$$

На **другому рівні** визначається **кредитне котирування позичальника**, яке являє собою сбалансовану сукупність коефіцієнта ризику позичальника (x_9) та його іміджу (Y):

$$Z = f_z(Y, x_9) \quad (2).$$

На **третьому рівні** обчислюються коефіцієнти: заборгованості (x_{10}), власних коштів (x_{11}), суми кредиту (x_{12}). Кінцеве рішення про надання кредиту приймається шляхом оцінювання сукупності коефіцієнтів третього рівня та кредитного котирування позичальника:

$$D = f_d(Z, x_{10}, x_{11}, x_{12}) \quad (3).$$

Формалізацію кількісних та якісних характеристик, які підраховуються на кожному рівні, будемо здійснювати за допомогою теорії нечітких множин Заде [8].

Нехай $X = \{x_1, x_2, \dots, x_{17}\}$ - вектор параметрів оцінювання кредитоспроможності потенційного позичальника, де $x_i \in U_i$, $i = \overline{1, n}$ ($n=17$); d_j - деякий вихідний параметр, значення якого визначає рішення про надання кредиту $j = \overline{1, 5}$. Вектор рішень про надання кредиту визначимо таким чином:

$$W = \{d_1, \dots, d_5\}, d_j \in W_j \quad (4),$$

де: $W_j = [\underline{d}_j, \overline{d}_j]$,

причому $\underline{d}_j, (\overline{d}_j)$ - нижнє (верхнє) значення вихідного параметра d_j . Области змінювання кількісних параметрів задамо у вигляді діапазонів:

$$U_i = [\underline{x}_i, \overline{x}_i] \quad i = \overline{1, n} \quad (n=17) \quad (5),$$

де: $\underline{x}_i, (\overline{x}_i)$ - нижнє (верхнє) значення вхідного параметра x_i . Необхідно на базі інформації про вектор X визначити рішення d_j , $j = \overline{1, 5}$ при цьому $d_j = f_{d_j}(x_1, \dots, x_{17})$, де f_{d_j} - деяка функція, яка встановлює зв'язок між змінними x_i , $i = \overline{1, n}$ та d_j . Будемо розглядати параметри x_i , $i = \overline{1, n}$ ($n=17$) та рішення d_j як лінгвістичні змінні, що задані на універсальних множинах

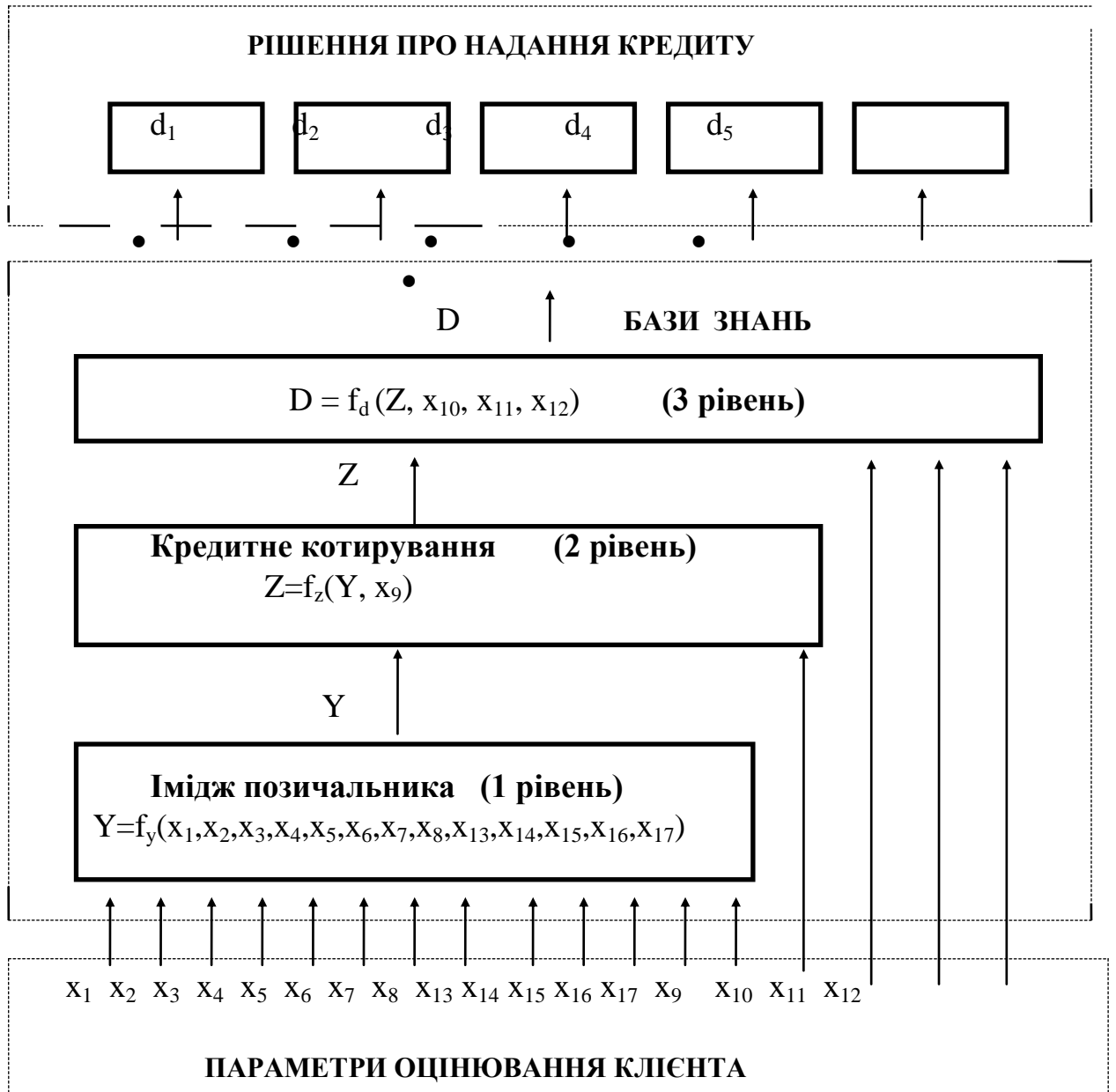

Рис.1 СТРУКТУРНА СХЕМА БАГАТОРІВНЕВОЇ СИСТЕМИ ОЦІНЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО РИЗИКУ ПОЗИЧАЛЬНИКА КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ НА БАЗІ НЕЧІТКОЇ ЛОГІКИ

(4) та (5).

У відповідності з існуючою банківською практикою прийняття рішення щодо кредитування $\{d_1, \dots, d_5\}$ будемо здійснювати за такими правилами: d_1 - негативне рішення про надання кредиту, присвоїмо йому максимальний ступінь фінансового ризику - $R=4$; d_2 - позитивне рішення про надання кредиту при жорстких умовах кредитування (гарантії третіх осіб, підвищена відсоткова ставка) ($2,5 < R < 4$); d_3 - позитивне рішення про надання кредиту при умові його страхування ($1,5 < R \leq 2,5$); d_4 - позитивне рішення про надання кредиту при стандартних умовах кредитування

($1 < R \leq 1,5$); d_5 - позитивне рішення про надання кредиту на пільгових умовах кредитування (ризик кредитування - $0 \leq R \leq 1$).

Відповідно загального підходу [8,9], **алгоритм прийняття рішення щодо кредитування позичальника** за допомогою запропонованої багаторівневої системи оцінювання фінансового ризику позичальника комерційного банку на основі теорії нечіткої логіки реалізується таким чином:

Крок 1. Визначається можливий діапазон змінювання контрольованих параметрів, складається база знань з використанням експертних даних у галузі банківського менеджменту та виводиться система нечітких логічних рівнянь.

Крок 2. Задається вигляд функції належності нечітких термів при різних контрольованих параметрах.

Крок 3. Фіксуються значення параметрів оцінювання $X = \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$.

Крок 4. Визначаються функції належності нечітких термів при фіксованих значеннях параметрів $x_i, i = \overline{1, n}$.

Крок 5. Використовуючи виведені логічні рівняння, обчислюються значення багатопараметричних функцій належності $\mu^{d_j}(x_1, x_2, \dots, x_n)$ ($n=17$) при фіксованому векторі $X = \{x_1, x_2, \dots, x_{17}\}$ для всіх рішень $\{d_1, \dots, d_j\}$ ($j=5$). При цьому логічні операції \wedge та \vee над функціями належності замінюються на операції \min та \max :

а) $\mu(a) \wedge \mu(b) = \min [\mu(a), \mu(b)]$,

б) $\mu(a) \vee \mu(b) = \max [\mu(a), \mu(b)]$.

Крок 6. Визначається рішення d_j , для якого:

$$\mu^{d_j}(x_1, x_2, \dots, x_n) = \max[\mu^{d_j}(x_1, x_2, \dots, x_n)], \quad j = \overline{1, 5}.$$

Це й буде шукане рішення, з визначеним ступінем фінансового ризику банку (R) при наданні кредиту конкретному позичальнику.

На жаль, у сучасній економічній літературі попри популярність проблем, пов'язаних з ризиком, досі не сформульовано єдину систему коефіцієнтів, за якими міг би бути оцінений фінансовий ризик [10].

Тому визначимо вирази, за допомогою яких можливо здійснювати оцінювання діапазону змінювання параметрів $x_1 \div x_{17}$ [11].

Так ,
$$x_1 = \frac{VA}{KO}, \quad x_1 \in [0..3],$$

де: x_1 - коефіцієнт грошової платоспроможності позичальника, VA - високоліквідні активи позичальника, KO - його короткострокові зобов'язання.

$$x_2 = \frac{VA + LA}{KO}, \quad x_2 \in [0..3],$$

де: x_2 - коефіцієнт розрахункової платоспроможності позичальника, LA - ліквідні активи позичальника;

$$x_3 = \frac{A_{23}}{P_{23}^*}, \quad x_3 \in [0..3],$$

де: x_3 - коефіцієнт ліквідної платоспроможності позичальника, A_{23} - II та III розділи активу балансу позичальника, P_{23}^* - II и III розділи пасиву балансу та власні обігові кошти позичальника;

$$x_4 = \frac{A_{23}}{P_3}, \quad x_4 \in [0..3],$$

де: x_4 - коефіцієнт загальної ліквідності позичальника, P_3 - III розділ пасиву балансу позичальника;

$$x_5 = \frac{ALA}{KO}, \quad x_5 \in [0..3],$$

де: x_5 - коефіцієнт абсолютної ліквідності позичальника, ALA - абсолютно ліквідні активи.

Нормативні значення коефіцієнтів $x_1...x_5$ більші за 1.

$$x_6 = \frac{CHP * 100}{P}, \quad x_6 \in [0..1],$$

де: x_6 - коефіцієнт рентабельності реалізації позичальника, CHP - чистий прибуток позичальника від реалізації, P - об'єм його продажу [11].

Для визначення коефіцієнта матеріального забезпечення позичальника скористаємося **балансовою моделлю** стійкості фінансового стану фірми [12]:

$$F + Z + R_a = D_v + K_t + K_l + R_p,$$

де: F - основні кошти та вкладення позичальника; Z - запаси та витрати позичальника; R_a - грошові кошти позичальника, його короткострокові фінансові вкладення, дебіторська заборгованість та інші активи. D_v - джерела власних коштів позичальника; K_t - його середньострокові, довгострокові кредити та позикові кошти; K_l - короткострокові кредити позичальника, позики, що не погашені в строк; R_p - кредиторська заборгованість позичальника та позикові кошти.

Для аналізу коштів, що є підлеглими ризику, загальний фінансовий стан підприємства поділимо на 5 фінансових зон з відповідними коефіцієнтами ризику (Табл.1) [12].

Фінансові зони ризику

Таблиця 1

Втрати

Виграш

Зона катастрофічного ризику	Зона критичного ризику	Зона підвищеного ризику	Зона припустимого ризику	Безризикова зона				
Г'	В'	Б'	А'	0	А	Б	В	Г
$K_p=75-100\%$	$K_p=50-75\%$	$K_p=25-50\%$	$K_p=0-25\%$	$K_p=0\%$				

де: А - виграш у розмірі чистого прибутку; Б - виграш у розмірі розрахункового прибутку; В - виграш у розмірі розрахункової виручки; Г - виграш у розмірі власних коштів; А'- величина втрат, яка дорівнює розміру чистого прибутку; Б'- величина втрат, яка дорівнює розміру розрахункового прибутку; В'- величина втрат, що дорівнює розміру розрахункової виручки; Г'- величина втрат, що дорівнює розміру власних коштів [13].

Для визначення ступіня стійкості кожної фінансової зони необхідно обчислити такі показники фінансової стійкості позичальника: *наявність власних оборотних коштів*:

$$y_1 = D_v - F,$$

тоді надлишок або нестача власних коштів:

$$y_2 = y_1 - Z.$$

Надлишок або нестача власних та середньострокових, довгострокових джерел формування запасів та витрат:

$$y_3 = (y_1 + K_r) - Z$$

Надлишок або нестача загальної кількості основних джерел для формування запасів та витрат:

$$y_4 = (y_1 + K_r + K_i) - Z \quad [11].$$

Для ідентифікації зони фінансово го стану використовуємо матрицю - вектор: $E = [f(y_2), f(y_3), f(y_4)]$, елементами котрої є функції $f(y_i)$, які визначаються таким чином [13]:

$$\begin{cases} f(y_i) = 1, \text{ якщо } y_i > 0, \\ f(y_i) = 0, \text{ якщо } y_i < 0 \end{cases} \quad (i=2,4)$$

Коефіцієнт матеріального забезпечення позичальника:

$$x_7 = \sum_{i=2}^4 f(y_i), \quad x_7 \in [0..3].$$

Позику враховують забезпеченою, якщо

$$S - K \geq \frac{K}{4},$$

де: S - сума застави, K - сума кредиту, тоді *коефіцієнт забезпеченості кредиту* визначається виразом:

$$x_8 = \frac{S}{K} \quad [14].$$

Його величина вважається достатньою, якщо $x_8 \geq 1,25$; $x_8 \in [0..2]$.

Для розрахунку коефіцієнта ризику позичальника спочатку визначається, до якого класу кредитоспроможності він належить (від 1-3 класу) [12]. Параметр оцінювання ризику позичальника, який враховує залежність вкладів банку від комерційних, політичних, ринкових та інших ризиків у діяльності клієнта в умовах економічної кризи, має вигляд [12]:

$$x_9 = K_p \frac{R_1 + R_2 + \dots + R_n}{S} * E, \quad x_9 \in [0..1],$$

де: x_9 - коефіцієнт ризику позичальника банку; K_p - коригуючий коефіцієнт, який враховує кредитоспроможність клієнта; $R_1..R_n$ - розміри ризиків, пов'язаних з даною кредитною операцією; S - сума кредиту; E - коригуючий коефіцієнт, для визначення якого розроблено відповідну методику, що дозволяє враховувати зовнішні чинники, котрі впливають на окремого позичальника [15-17]. Коефіцієнт ризику кредитоспроможного позичальника не повинен перевищувати 1, що виходить з його економічного сенсу. Далі розраховується коефіцієнт заборгованості позичальника:

$$x_{10} = \frac{SS}{P_{23}}, \quad x_{10} \in [0..1],$$

де: SS - власні кошти позичальника, P_{23} - II та III розділи пасиву балансу позичальника.

$$x_{11} = \frac{SS}{A_{23}}, \quad x_{11} \in [0..1],$$

де: x_{11} - коефіцієнт власних коштів позичальника.

Нормативне значення коефіцієнтів x_{10} и $x_{11} > 0,5$;

$$x_{12} = \frac{S}{SS}, \quad x_{12} \in [0..1],$$

де: x_{12} - коефіцієнт суми кредиту, S - сума кредиту.

Нормативне значення $x_{12} < 0,5$

Розглянемо якісні параметри репутаційного рівня позичальника, які наведені у таблиці 2 [15-17]:

Параметри репутаційного рівня позичальника Таблица 2

Найменування параметра	Параметр	$x_i \in [x_i, \bar{x}_i]$
Розрахунки позичальника з попередніми кредитами та іншими виплатами	x_{13}	[0...4]
Розрахунки з робітниками	x_{14}	[0...3]
Професійні здібності позичальника	x_{15}	[0...2]
Порядність позичальника	x_{16}	[0...0,5]
Стан реклами та досвід позичальника	x_{17}	[0...0,5]

Для оцінювання лінгвістичних змінних x_1 - x_{17} будемо використовувати єдину шкалу якісних термів: Н - низький; С - середній; В - високий.

Використовуючи наведені якісні терми та експертні знання в цій галузі, представимо співвідношення (1) - (3) матрицями знань 1 - 3, відповідно.

Матриця знань 1

x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	x_8	x_{13}	x_{14}	x_{15}	x_{16}	x_{17}	Y
H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H
H	C	H	H	H	H	C	C	H	H	H	C	H	
H	C	C	C	C	H	C	H	H	C	H	H	H	
H	C	H	H	H	H	H	H	C	H	C	C	C	
C	C	H	C	C	C	C	C	C	H	H	H	H	
H	C	H	C	C	H	C	C	H	H	H	C	C	
C	B	C	C	C	C	B	C	C	C	C	C	C	C
C	B	C	C	C	C	B	H	C	H	C	C	C	
C	B	C	B	B	C	C	H	C	C	C	H	C	
C	C	C	C	B	C	C	C	B	B	B	C	B	
C	B	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	
H	B	C	C	B	C	B	H	C	H	C	B	B	
C	B	B	B	C	C	B	C	C	B	C	C	C	B
B	B	B	B	B	B	B	B	B	C	B	B	B	
B	C	C	B	B	B	C	C	B	C	C	C	C	
C	C	B	B	B	C	C	B	C	B	B	B	B	
B	B	B	B	B	B	B	C	B	B	C	B	B	
B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	
C	B	B	C	C	B	B	C	B	B	C	B	B	

Матриця знань 2

Y	x_9	Z
H	H	H
H	C	
C	H	
C	C	C
C	B	
B	C	B
B	B	

Матриця знань 3

x_{10}	x_{11}	x_{12}	Z	d
H	H	H	H	d_1
C	H	H	H	
C	C	H	H	
H	C	C	H	
H	H	H	C	
H	H	C	C	d_2
H	B	H	C	
B	B	B	H	
C	C	C	C	d_3
C	H	C	C	
C	B	C	B	d_4
B	B	B	C	
B	C	C	B	
B	B	B	B	d_5

Виходячи з матриць знань 1 - 3, легко отримати відповідні логічні рівняння, що пов'язують функції належності змінних Y , Z та D :

$$\begin{aligned} \mu'(y) = & \mu'(x_1) * \dots * \mu'(x_8) * \mu'(x_{13}) * \dots * \mu'(x_{17}) \vee \mu'(x_1) * \mu^c(x_2) * \mu'(x_3) * \\ & * \mu'(x_4) * \mu'(x_5) * \mu'(x_6) * \mu^c(x_7) * \mu^c(x_8) * \mu'(x_{13}) * \mu'(x_{14}) * \mu'(x_{15}) * \\ & * \mu^c(x_{16}) * \mu'(x_{17}) \vee \mu'(x_1) * \mu^c(x_2) * \dots * \mu^c(x_5) * \mu'(x_6) * \mu^c(x_7) * \mu'(x_8) * \\ & * \mu'(x_{13}) * \mu^c(x_{14}) * \mu'(x_{15}) * \mu'(x_{16}) * \mu'(x_{17}) \vee \mu'(x_1) * \mu^c(x_2) * \mu'(x_3) * \\ & * \dots * \mu'(x_8) * \mu^c(x_{13}) * \mu'(x_{14}) * \mu^c(x_{15}) * \mu^c(x_{16}) * \mu^c(x_{17}) \vee \mu^c(x_1) * \\ & * \mu^c(x_2) * \mu'(x_3) * \mu^c(x_4) * \dots * \mu^c(x_{13}) * \mu'(x_{14}) * \dots * \mu'(x_{17}) \vee \mu'(x_1) * \\ & * \mu^c(x_2) * \mu'(x_3) * \mu^c(x_4) * \mu^c(x_5) * \mu'(x_6) * \mu^c(x_7) * \mu^c(x_8) * \mu'(x_{13}) * \\ & * \mu'(x_{14}) * \mu'(x_{15}) * \mu^-(x_{16}) * \mu^-(x_{17}); \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \mu^c(y) = & \mu^c(x_1) * \mu^{''}(x_2) * \mu^-(x_3) * \dots * \mu^-(x_6) * \mu^{''}(x_7) * \mu^-(x_8) * \mu^-(x_{13}) * \dots \\ & \vee \mu^c(x_1) * \mu^{''}(x_2) * \mu^-(x_3) * \dots * \mu^-(x_6) * \mu^{''}(x_7) * \mu'(x_8) * \mu^-(x_{13}) * \mu'(x_{14}) \\ & * \mu^-(x_{15}) * \mu^-(x_{16}) * \mu^-(x_{17}) \vee \mu^c(x_1) * \mu^{''}(x_2) * \mu^-(x_3) * \mu^{''}(x_4) * \mu^{''}(x_5) * \\ & * \mu^-(x_6) * \mu^-(x_7) * \mu'(x_8) * \mu^-(x_{13}) * \dots * \mu^-(x_{15}) * \mu'(x_{16}) * \mu^-(x_{17}) \vee \\ & * \mu^-(x_1) * \dots * \mu^-(x_4) * \mu^{''}(x_5) * \mu^-(x_6) * \mu^-(x_7) * \mu^-(x_8) * \mu^{''}(x_{13}) * \dots * \mu^{''}(x_{17}) \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
& * \mu^-(x_{16}) * \mu^{\%o}(x_{17}) \vee \mu^c(x_1) * \mu^{\%o}(x_2) * \mu^-(x_3) * \dots * \mu^-(x_{17}) \vee \mu'(x_1) * \\
& * \mu^{\%o}(x_2) * \mu^-(x_3) * \mu^c(x_4) * \mu^{\%o}(x_5) * \mu^c(x_6) * \mu^{\%o}(x_7) * \mu'(x_8) * \mu^-(x_{13}) * \\
& * \mu'(x_{14}) * \mu^-(x_{15}) * \mu^{\%o}(x_{16}) * \mu^{\%o}(x_{17}); \\
\mu^{\%o}(y) = & \mu^c(x_1) * \mu^{\%o}(x_2) * \mu^{\%o}(x_3) * \mu^{\%o}(x_4) * \mu^-(x_5) * \mu^-(x_6) * \mu^{\%o}(x_7) * \\
& * \mu^-(x_8) * \mu^-(x_{13}) * \mu^{\%o}(x_{14}) * \mu^-(x_{15}) * \mu^-(x_{16}) \mu^-(x_{17}) \vee \mu^{\%o}(x_1) * \\
& * \mu^{\%o}(x_2) * \dots * \mu^{\%o}(x_{13}) * \mu^c(x_{14}) * \mu^{\%o}(x_{15}) * \dots * \mu^{\%o}(x_{17}) \vee \mu^{\%o}(x_1) * \\
& * \mu^{\tilde{n}}(x_2) * \mu^{\tilde{n}}(x_3) * \mu^{\hat{a}}(x_4) * \mu^{\hat{a}}(x_5) * \mu^{\hat{a}}(x_6) * \mu^{\tilde{n}}(x_7) * \mu^{\tilde{n}}(x_8) * \\
& * \mu^{\%o}(x_{13}) * \mu^-(x_{14}) * \dots \mu^-(x_{17}) \vee \mu^-(x_1) * \mu^c(x_2) * \mu^{\%o}(x_3) * \mu^{\%o}(x_4) * \\
& * \mu^{\%o}(x_5) * \mu^c(x_6) * \mu^c(x_7) * \mu^{\%o}(x_8) * \mu^c(x_{13}) * \mu^{\%o}(x_{14}) * \dots * \mu^{\%o}(x_{17}) \vee \\
& * \mu^{\%o}(x_1) * \dots * \mu^{\%o}(x_7) * \mu^-(x_8) * \mu^{\%o}(x_{13}) * \mu^{\%o}(x_{14}) * \mu^c(x_{15}) * \mu^{\%o}(x_{16}) * \\
& * \mu^{\%o}(x_{17}) \vee \mu^{\%o}(x_1) * \dots * \mu^{\%o}(x_{17}) \vee \mu^-(x_1) * \mu^{\%o}(x_2) * \mu^{\%o}(x_3) * \mu^-(x_4) * \\
& * \mu^-(x_5) * \mu^{\%o}(x_6) * \mu^{\%o}(x_7) * \mu^-(x_8) * \mu^{\%o}(x_{13}) * \mu^{\%o}(x_{14}) * \mu^-(x_{15}) * \\
& * \mu^{\%o}(x_{16}) * \mu^{\%o}(x_{17});
\end{aligned}$$

$$\mu'(Z) = \mu'(y) * \mu'(x_9) \vee \mu'(y) * \mu^c(x_9) \vee \mu^c(y) * \mu'(x_9);$$

$$\mu^c(Z) = \mu^c(y) * \mu^c(x_9) \vee \mu^c(y) * \mu^{\%o}(x_9);$$

$$\mu^{\%o}(Z) = \mu^{\%o}(y) * \mu^-(x_9) \vee \mu^{\%o}(y) * \mu^{\%o}(x_9).$$

$$\begin{aligned}
\mu^{d_1}(x_{10}, x_{11}, x_{12}, Z) = & \mu^i(x_{10}) * \mu^i(x_{11}) * \mu^i(x_{12}) * \mu^i(Z) \vee \mu^{\tilde{n}}(x_{10}) * \mu^i(x_{11}) * \\
& * \mu^i(x_{12}) * \mu^i(Z) \vee \mu^{\tilde{n}}(x_{10}) * \mu^{\tilde{n}}(x_{11}) * \mu^i(x_{12}) * \mu^i(Z) \vee \\
& \vee \mu^i(x_{10}) * \mu^{\tilde{n}}(x_{11}) * \mu^{\tilde{n}}(x_{12}) * \mu^i(Z) \vee \mu^i(x_{10}) * \mu^i(x_{11}) * \\
& * \mu^i(x_{12}) * \mu^{\tilde{n}}(Z).
\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
\mu^{d_2}(x_{10}, x_{11}, x_{12}, Z) = & \mu^i(x_{10}) * \mu^i(x_{11}) * \mu^{\tilde{n}}(x_{12}) * \mu^{\tilde{n}}(Z) \vee \mu^i(x_{10}) * \mu^{\hat{a}}(x_{11}) * \\
& * \mu^i(x_{12}) * \mu^{\tilde{n}}(Z) \vee \mu^{\hat{a}}(x_{10}) * \mu^{\hat{a}}(x_{11}) * \mu^{\hat{a}}(x_{12}) * \mu^i(Z);
\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
\mu^{d_3}(x_{10}, x_{11}, x_{12}, Z) = & \mu^c(x_{10}) * \mu^c(x_{11}) * \mu^{\tilde{n}}(x_{12}) * \mu^{\tilde{n}}(Z) \vee \mu^c(x_{10}) * \mu^i(x_{11}) * \\
& * \mu^{\tilde{n}}(x_{12}) * \mu^{\tilde{n}}(Z) \vee \mu^{\tilde{n}}(x_{10}) * \mu^{\hat{a}}(x_{11}) * \mu^{\tilde{n}}(x_{12}) * \mu^{\tilde{n}}(Z)
\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
\mu^{d_4}(x_{10}, x_{11}, x_{12}, Z) = & \mu^{\hat{a}}(x_{10}) * \mu^{\hat{a}}(x_{11}) * \mu^{\hat{a}}(x_{12}) * \mu^{\tilde{n}}(Z) \vee \mu^{\hat{a}}(x_{10}) * \mu^{\tilde{n}}(x_{11}) * \\
& * \mu^{\tilde{n}}(x_{12}) * \mu^{\hat{a}}(Z) \vee \mu^{\tilde{n}}(x_{10}) * \mu^{\hat{a}}(x_{11}) * \mu^{\tilde{n}}(x_{12}) * \mu^{\hat{a}}(Z);
\end{aligned}$$

$$\mu^{d_5}(x_{10}, x_{11}, x_{12}, Z) = \mu^{\hat{a}}(x_{10}) * \mu^{\hat{a}}(x_{11}) * \mu^{\hat{a}}(x_{12}) * \mu^{\hat{a}}(Z).$$

Крок 2. Для побудови функцій належності трьох нечітких термів (Н, С, В) відобразимо діапазони $[\underline{x}_i, \overline{x}_i]$ змінення параметрів $x_i, i=\overline{1, n}$ ($n=17$) на єдину універсальну множину $X=\{a, b\}$. Задамо три нечітких підмножини, функції належності яких показані на рис.2.

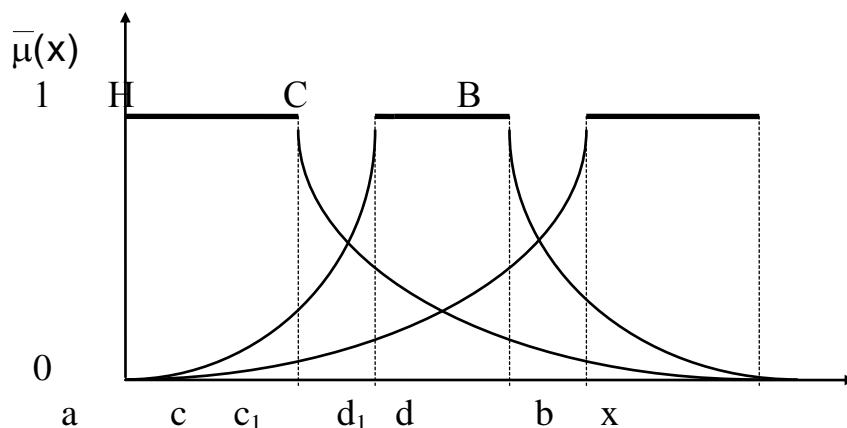

Рис.2 - Функція належності трьох нечітких термів

На рис.2 використані α - рівні: 0; 1. c та d - нормовані граничні значення параметрів. c_1 та d_1 - відхилення від нормованих значень при використанні експертних даних. Для отримання аналітичних виразів даних функцій використаємо рівняння прямої, з координатами (x_1, μ_1) та (x_2, μ_2) :

$$\frac{x - x_1}{x_2 - x_1} - \frac{\mu(x) - \mu_1}{\mu_2 - \mu_1} = 0, \quad \text{звідки:}$$

$$\mu(x) = \frac{\mu_2 - \mu_1}{x_2 - x_1} x + \frac{\mu_1 x_2 - \mu_2 x_1}{x_2 - x_1} \quad (6)$$

Враховуючи (6):

$\mu(x) = [\mu^j(x)]^k, x \in X = [a, b], j = H, C, B;$ прийемо $k=1,5$, тобто при цьому графік функції стискається, що наближує її до реальних даних.

$$\mu^i(x) = \begin{cases} 1, & x \in [a, c) \\ \left(\frac{b-x}{b-c}\right)^{1,5}, & x \in [c, b] \end{cases} \quad (7) \quad \mu^c(x) = \begin{cases} \frac{x-a}{c_1-a}, & x \in [a, c_1] \\ 1, & x \in (c_1, d_1) \\ \left(\frac{b-x}{b-d_1}\right)^{1,5}, & x \in [d_1, b] \end{cases} \quad (9)$$

$$\mu^{\hat{a}}(x) = \begin{cases} \left(\frac{x-a}{d-a}\right)^{1,5}, & x \in [a, d] \\ 1, & x \in (d, b] \end{cases} \quad (8)$$

Значення a , b , c_1 , d_1 , c , d визначимо за допомогою матриць знань 1 - 3 та запропонованого діапазону змінювання параметрів, складемо відповідну таблицю 3:

Таблиця 3 - Значення параметрів $a...b$ для $x_1...x_{17}$

x	a	b	c	d ₁	c ₁	d
x ₁	0	3,0	1	1,6	1,2	1,8
x ₂	0	3,0	1,2	1,8	1,4	2,0
x ₃	0	3,0	1,0	1,6	1,2	1,8
x ₄	0	3,0	1,1	1,7	1,3	1,9
x ₅	0	3,0	1,1	1,7	1,3	1,9
x ₆	0	1,0	0,35	0,55	0,45	0,65
x ₇	0	3,0	1,0	2,5	2,0	2,7
x ₈	0	2,0	1,25	1,6	1,4	1,8
x ₉	1,0	0	0,8	0,4	0,6	0,2
x ₁₀	0	2,0	0,5	0,9	0,7	1,1
x ₁₁	0	1,0	0,5	0,8	0,65	1,0
x ₁₂	1,0	0	0,5	0,3	0,4	0,2
x ₁₃	0	2,0	1,2	1,7	1,4	1,9
x ₁₄	0	1,5	0,7	1,3	0,9	1,35
x ₁₅	0	1,0	0,4	0,65	0,45	0,7
x ₁₆	0	0,25	0,08	0,15	0,1	0,2
x ₁₇	0	0,25	0,08	0,15	0,1	0,2

Крок 3. Задамо фіксовані значення параметрів, використовуючи реальні банківські дані по конкретному позичальнику:

$$\begin{array}{llll} x_1 = 1,2 & x_5 = 1,2 & x_9 = 0,1 & x_{13} = 1,8 \\ x_2 = 2,37 & x_6 = 0,4 & x_{10} = 1,1 & x_{14} = 1,35 \\ x_3 = 1,5 & x_7 = 2,7 & x_{11} = 0,53 & x_{15} = 0,7 \\ x_4 = 2,26 & x_8 = 1,4 & x_{12} = 0,42 & x_{16} = x_{17} = 0,2 \end{array}$$

Крок 4. За допомогою виразів (7) - (9) знайдемо значення функцій належності в точках x_i ($i=1,17$) для всіх нечітких термів та зведемо їх у таблицю 4:

**Значення функцій належності при
фіксованих значеннях параметрів**

Таблиця 4

x_i	$\mu^H(x_i)$	$\mu^C(x_i)$	$\mu^B(x_i)$
1,2	0,235	1,0	0,544
2,37	0,207	0,38	1,0
1,5	0,65	1,0	0,761
2,26	0,243	0,429	1,0
1,2	0,922	0,887	0,502
0,4	0,887	0,838	0,483
3	0,058	0,465	1,0
1,4	0,716	1,0	0,686
0,1	0,044	0,354	1,0
1,1	0,465	0,74	1,0
0,53	0,911	0,736	0,386
0,42	0,77	0,95	0,617
1,8	0,125	0,544	0,922
1,35	0,081	0,65	1,0
0,7	0,354	0,794	1,0
0,2	0,16	0,354	1,0
0,2	0,16	0,354	1,0

Крок 5. Підставляючи отримані функції приналежності в логічні рівняння, що складені на кроку 1 та скорочуючи їх, отримаємо:

$$\mu^i(y) = 0,058 \vee 0,081 \vee 0,125 \vee 0,058 \vee 0,081 \vee 0,081 = 0,125;$$

$$\mu^{\tilde{n}}(y) = 0,354 \vee 0,081 \vee 0,16 \vee 0,354 \vee 0,354 \vee 0,081 = 0,354;$$

$$\mu^{\hat{a}}(y) = 0,354 \vee 0,483 \vee 0,354 \vee 0,38 \vee 0,483 \vee 0,483 \vee 0,429 = 0,483;$$

$$\mu^i(Z) = 0,044 \vee 0,125 \vee 0,044 = 0,125;$$

$$\mu^c(Z) = 0,354 \vee 0,354 = 0,354;$$

$$\mu^{\hat{a}}(Z) = 0,354 \vee 0,483 = 0,483;$$

$$\mu^{d_1}(x_{10}, x_{11}, x_{12}, Z) = 0,125 \vee 0,125 \vee 0,125 \vee 0,125 \vee 0,354 = 0,354;$$

$$\mu^{d_2}(x_{10}, x_{11}, x_{12}, Z) = 0,354 \vee 0,354 \vee 0,125 = 0,354;$$

$$\mu^{d_3}(x_{10}, x_{11}, x_{12}, Z) = 0,354 \vee 0,354 \vee 0,354 = 0,354;$$

$$\mu^{d_4}(x_{10}, x_{11}, x_{12}, Z) = 0,354 \vee 0,483 \vee 0,386 = 0,483;$$

$$\mu^{d_5}(x_{10}, x_{11}, x_{12}, Z) = 1 \wedge 0,386 \wedge 0,617 \wedge 0,483 = 0,386.$$

Крок 6. У відповідності з алгоритмом: $\max \mu^{d_j} = \mu^{d_4}$, тобто як шукане рішення обираємо рішення про надання позичальнику кредита на стандартних умовах. Причому ступінь ризику позичальника коливається у межах: $1 < R \leq 1,5$.

Запропонована система забезпечує більш точне оцінювання плато- та кредитоспроможності позичальника, а також стійкості його фінансового стану. Крім того, вона дає можливість визначити ризик позичальника та кількісно оцінити різні складно-формалізовані аспекти, зокрема, аспекти "людського фактору".

ЛІТЕРАТУРА

1. Спицын И. О., Спицын Я. О. Маркетинг в банке.- К.: ЦММС "Писпайт", 1993.-656 с.
2. Georg E. Pinches. Essentials of financial managment.-New York: Harper Collins Publishers, 1992.-907 p.
3. Connor, Gregory, and Robert A.Korajczyk. Risk and return in an Equilibrium APT: Application of a New Test Methodology.// Journal of Financial Economics 21. - 1988 -19.-p. 255-289.
4. E.Turban, Jack R. Meredith. Fundamentals of managment science. -Illinois: Business Publications, 1988.-915 p.
5. Положення Національного банку України «Про кредитування» від № 0299 - с. 10-33.
6. Толстой О. Прогнозує той, хто володіє інформацією // Вісник НБУ. - 1997. - №4 - с. 35-37.
7. Письменна Л. Підприємства України не зацікавлені в ліквідації своєї заборгованості перед партнерами// Вісник НБУ. - 1997.-№4 - с.10-12.
8. Заде Л. Понятие о лингвистической переменной и ее применение к принятию приближенных решений. - М.: Мир, 1976. -167 с.
9. Ротштейн А.П. Медицинская диагностика на нечеткой логике. - Винница: Континент-ПРИМ, 1996. - 132 с.
10. Романченко О. В., Фере В. А. Методи оцінки фінансового ризику// Фінанси України. - 1997. - №2 - с. 48.
11. Морозов А.И. Основы банковского дела. - К.: Либра, 1994. - 312 с.
12. Лаврушина О.И. Банковское дело.-М.: Банковский и биржевой научно-консультационный центр, 1992 - 428 с.
13. Грабовый П.Г. и др. Риски в банковском деле.-М.: Аланс,1994.- 215 с.
14. Кондратьев О.В. Оцінка фінансової стійкості підприємств та її показники // Фінанси України.- 1996. - №11- с. 20-23.
15. Азарова А.А. Банковские риски и методы их снижения // Винниц. гос. техн. ун-т. - Винница, 1996. - 9 с.- Библиогр.:II назв.- Рус. Деп. в ГНТБ Украины 22.04.96, №1018 - Ук 96.

16. Азарова А.А. Оцінювання кредитних ризиків та методи їх розрахунку// Вінниц.держ.техн.ун-т.-Вінниця,1996.-5 с.-Бібліогр.: П назв.-Укр. Деп. в ДНТБ України 22.04.96, №1017 - Ук 96.
17. Азарова А.О., Козловський В.О. Економічна модель оцінювання ризику банківських операцій//Вісник ВПІ. - 1996. - № 3 - с. 50-54.